

08 HAZİRAN 1992

10

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

10. Sayı

Atatürk Üniversitesi Basımevi-ERZURUM, 1991

BUHARİ'DE İMAN ANLAYIŞI:

Prof.Dr. Emrullah YÜKSEL

İmâm el-Buhârî (ölm. 256/870), "Sahih"ine vahiy ile ilgili bir mukaddime yaptıktan sonra ilk bâbını "İman" konusuyla başlatmaktadır. Çünkü mükellefe ilk vacip olan şey imandır. O her şeyin en efvali ve en şerefliisidir. Dinin emir ve nehiyleri, iman temeli üzerine bina edilmektedir. Mü'minin her iki dünyada da kurtuluşu onunla mümkün olmaktadır¹.

İMAN KAVRAMI:

İman lügatte tasdik manasına gelir². Bir adamı söylediği sözde tasdik eylemek demektir ki Türkçemizde inanmak tabiri ile ifade olunur. Nitekim Kur'an-ı Kerim'in şu ayeti buna delâlet etmektedir: "Fakat biz gerçek söylesek de sen bize inanacak değilsin" (XII/17). Aynı şekilde şu ayeti kerime de imanın kalb ile tasdik olduğunu göstermektedir: "Çöl arapları iman ettik dediler. De ki: İman etmediniz. Belki "Müslüman olduk" deyin. İman kalblerinize henüz girmedir." (XLXI/14).

İman, emn ve emân kökünden ifâl babından olup, hemze müteaddi manasına olduğunda eman vermek, emin kılmak demektir. Hemze sayruret manasına kullanıldığında emin olmak inanmak ve güvenmek anlamına gelir³.

Dini örfte iman, Peygamberimiz Hz. Muhammed (S.A.V.)'i, Allah

¹ Bedrüddin el-'Aynî, Umdetu'l Kârî Şerhi Sahih'i'l Buhârî, Beyrut, t.s., c. I, s. 101, el Kırmânî, el-Buhârî Bişerhi'l Kirmanî, Beyrut, 1401/1981, c. I, s.69

² İbn Manzûr el-İfrîkî, Lisânul-'Arab, Beyrut, 1388/1968, c. 13, s. 23; Asım Efendi, Kamus Tercümesi, İstanbul, 1305 h., c. IV, s. 549; el-Bakillânî, Kitabu't-temhid, Beyrut, 1957, s.346; İmâmu'l-Haremeyn el-Cüveynî, Kitabu'l-İrşâd, Mısır, 1950, s. 397; er-Râğb el-İsfahânî, el-Müfredât, Beyrut, ts., s.26; Seyfüddin el-Âmidî, Gâyetu'l-Merâm fi'l-İlmî'l-Kelâm, Kahire, 1391/1971, s.309; S. Şerif el-Cürcânî, Şerhu'l-Mevâkıf, İstanbul, 1239 h., c. II, s. 593; Sâdüddin et-Taftâzânî, Şerhu'l-Makâsıd, İstanbul, 1277 h., c. II, s. 181; Bedrüddin el-'Aynî, Umdetu'l-Kârî Şerhi Sahih'i'l-Buhârî, Beyrut, c. I, s. 102; el-Kastalânî, İrşâdu's-Sârî Bulak, 1304 h., c. I, s. 92; Ebu'l-Bekâ, Kitabu'l-külliyât, Bulak, 1281 h., s. 85-86; et-Tehânevî, Keşşâfu Istilâhâtü'l-Fünûn, Ofset, İstanbul, 1984, c. I, s. 94.

³ Elmalılı Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, İkinci baskı, İstanbul, 1960, c. I, s. 177.

tarafından getirdiği kesin olarak bilinen her şeyde tasdik etmektir⁴. Kim, şek ve şüpheden uzak olarak bu sıfatı taşırsa, o mü'mindir, müslümandır⁵. İmanın zıddı küfürdür⁶.

Ehl-i Kible, imanın dini örf itibariyle adlandırılmasında çeşitli görüşlere sahiptirler⁷.

1. Grup, imanın yalnızca kalbin fîli olduğunu kabul etmektedir. Bunlar da iki ayrı görüştedirler.

a) Muhakkıkların mezhebidir. Bu görüşte olanlar, İmâm el-Eşâri (ölm. 324/936), Kadı 'Abdu'l-Cebbâr (ölm. 415/1025) Üstâd Ebû İshâk el-İsferâyini (ölm. 418/1027), el-Huseyn b. el-Fadl el-Beceli gibi imamların çoğu ve başkalarıdır. Bunlara göre iman, yalnız kalb ile tasdikten ibarettir. Yani Resûlullah'ın getirmiş olduğu katiyetle bilinen her şeyi kesin kes mutlak surette tasdik etmektir. Bu tasdik, ister delil ile, ister delilsiz olsun birdir. Onlar, yalnız kalbin tasdik olduğunu ileri sürerken bu konuda âzâ ile amelin imandan sayılmadığına işaret etmekte, katiyetle kaydıyla da Resûlullah tarafından getirildiği kesinlikle bilinmeyen şeyleri çıkarmayı kasdetmektedirler. Kesin kes tasdik etmek ifadesiyle, zanna dayalı tasdikın imanın meydana gelmesinde yeterli olmadığını belirtmek için kullanmışlardır. Mutlak tabirine yer vermeleri de mukallidın itikâdının dışarda tutulmuş olacağı vehmini ortadan kaldırmak içindir. Çünkü çoğunluğa göre, mukallidın imanı sahihtir.

b) İmanın sadece kalb ile Allah'ı bilmekten ibaret olduğunu söyleyenlerin mezhebidir. Bu görüş sahiplerine göre, dil ele ikrâr, imanın rûknü de değildir, şartı da değildir. Şöyle ki bir kimse, Allah'ı kalbiyle bilip de, lisanıyla inkâr etse, dil ile ikrar etmeden önce ölse o kimse kâmil mü'mindir. Bu görüş, Cehm b. Safvan (ölm. 128/745)'mdır.

2. Grup, imanın sadece lisan ile amel olduğunu kabul etmektedir. bunlar da aralarında iki kısma ayrılmaktadır.

a) İmanın, yalnızca lisan ile ikrârdan ibaret olduğunu, fakat onun iman olması şartını kalbte marifetin meydana gelmesine dayandırır. Marifet ise, lisanî ikrârın iman olması için şarttır.

⁴ S. Ş. el-Cürcânî, Şerhu'l-Mevâkıf, c. II, s. 593; Şihâbüddin b. Bahâiddin el-Mercânî, K. el-Hikmeti'l-Balîğati'l-Ceniyye fî Şerhi'l-'Akâidi'l-hanefiyye, Kazan, 1356 h.; s. 69; Abdusselâmî b. İbrahim el-Lekânî, Şerhu Cevhereti't-Tevhid, Mısır, 1375/1955, s. 52.

⁵ İbn Menzur el-İfrîkî, Lisânu'l-'Arab, c. 13, s. 23.

⁶ Aynı eser, s. 21.

⁷ el-Aynî, 'Umdetu'l-Kârî, c. I, s. 102 vd.

Çünkü bu marifet, imanın adlandırılmasına dahildir. Bu görüş, Gaylân b. Müslim ed-Dımaşkı ile el-Fadıl er-Rakâşî (ölm. 200/815)'ye aittir.

b) İmanın yalnız lisan ile ikrâr olduğunu kabul eden el-Kerrâmîyenin görüşüdür. Böylece bunlar münafığın zahiren mü'min, gizliden kâfir olduğunu ileri sürmüş olmaktadırlar. Şu halde böyle bir kişi için dünyada mü'min, hükmü, ahirette kâfir hükmü sabit olur.

3. Grup, imanın kalbin ameliyle beraber lisan ile ihlâsın beraber olduğu görüşündedir. Bunlar da aralarında farklı görüşler beyan etmişlerdir:

a) Ebû Hanife (ölm. 150/767), fakihlerin umûmü ile bazı kelâmcıların mezhebîdir. Bunlara göre iman, dil ile ikrâr, kalb ile marifettir. Tabii buradaki kalb ile marifetten murad, kesin itikâttir.

b) Bîşr el-Merîsî (ölm. 218/833) ile Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'nin görüşüdür. bunlar imanın kalb ve dil ile beraber tasdik olduğunu kabul ederler.

c) İmanın, dil ile ikrâr, kalb ile ihlâstan ibaret bulunduğunu söyleyenlerin görüşüdür. Bu grupta olanlar, başka bir cihetten de aralarında farklı görüşler beyan etmişlerdir. Onlardan bir kısmı, lisan ile ikrâr, ahkâmın icrası konusunda, imanın şartıdır, demişlerdir. Bu sebepten, Resulullah'ı Allah katından getirdikleri hususunda, dili ile ikrâr etmediği halde tasdik eden kimse kendi ve Allah indinde mü'mindir. Ebû Hanife bu kanaattedir. İki rivayetten esah olanına göre, Eş'arî de bu görüşte olduğu gibi Ebû Mansûr el-Mâturidî'nin kanaati de böyledir. Bu gruptan diğer bir kısmı da lisan ile ikrârın, imânın rûknü olduğunu yalnız tasdik gibi aslî değil de zâid bir rûkûn olduğunu söylemişlerdir. İşte bu yüzden ikrah (cebr) ve acz halinde, dil ile ikrâr muaf olmaktadır. Fahrû'l-İslâm el-Pezdevî (ölm. 483/1090), dil ile ikrârın zâid bir rûkûn olduğu görüşü, fakihlerin mezhebi; onun ahkâmının icrası için şart olduğu görüşü de kelâmcıların mezhebîdir, demektedir.

4. Grup, imanın, dil ile ikrâr, kalb ile tasdik ve azalar ile amelden ibaret olduğunu kabul etmektedir. Bu fikri benimseyenler, İmam Mâlik (ölm. 179/795), İmam eş-Şâfi'î (ölm. 204/819), İ. Ahmed b. Hanbel (ölm. 241/855) el-Evzâ'î (ölm. 157/774), Mu'tezile, Haricîler ve zeydiyyedir.

A- Hadis Ashâbı için üç ayrı görüş vardır:

a) Marifetin kamil iman olduğu görüşüdür ki bu, asıldır.

Bundan sonra her taat tek başına imandır. Bunlar, kalbin inkârının küfür olduğunu, sonra o küfürden sonra her günahın tek başına küfür olduğunu ileri sürmektedirler. Yine bunlar, marifet ve ikrâr bulunmadıkça taatlerden hiçbir şeyi iman saymazlar. İnkâr mevcut olmadıkça günahlardan hiçbir şeyi de küfür kabul etmezler. Çünkü taatlerin aslı imandır. Günahların aslı da küfürdür. Asıl olmadan fer' meydana gelmez. Bu görüş, Abdullah b. Saîd (İbn Kullâb ölm. 240/854)'in görüşüdür.

b) İman, farzlarıyla nafileleriyle bütün taatler için isimdir. Bunlar tümüyle tek imandır. Bir kimse, farzlardan bir şey terk etse, muhakkak imanı eksilir, nafilelerden terk etse imanı eksilmez.

c) İman, nafileler için değil, farzlar için bir isimdir.

B- Mutezîlîler de aralarında farklılık gösterirler:

a) Vasil b. Atâ (ölm. 131/748), Ebu'l-Huzeyl (ölm. 235/849) ve kâdı Abdu'l-Cebbar'a göre iman, her türlü taat fiilinden ibarettir. Bu taatler, ister vacip, ister mendup, isterse ilikatlar, sözler ve fiiller konusunda olsun birdir.

b) Ebû 'Alî el-Cübbâî (ölm. 303/915) ve Ebû Hâşim (ölm. 321/933)'e göre iman, nafileler dışında sadece vacip fiillerden ibarettir.

c) en-Nezzâm (ölm. 231/845)'a göre iman, ceza va'dinin bulunduğu her şeyden sakınmaktan ibarettir. Bunun taraftarı olan bir kimseye göre gerek bizim katımızda, gerekse Allah katında mü'min olmanın şartı, bütün büyük günahlardan sakınmaktır.

C- Hariciler ise, Allah'a imanın, Allah'ı ve Allah'ın koyduğu akli ve nakli her delil bilmeyi, Allah'ın emr ettiği ve nehyettiği büyük ve küçük her şeyde Allah'a itaati ihtiva etmekte olduğunu kabul ederler. Onlara göre bu sayılan şeylerin tümü imandır.

Haricilerin mezhebi, Mu'tezîlînin mezhebine, her ikisinin mezhebi de Selef'in mezhebine yaklaşmaktadır.

Hadisçiler (Ehl-i eser), imanın şu üç unsurdan meydana geldiğini kabul ederler: Kalb ile tasdik, dil ile ikrar, azâlar ile ameldir.

Ancak bu mezhepler arasında bir fark vardır. O da şudur: Mu'tezîleye göre, fiillerden veya sözlerden hangisinden olursa olsun taatlerden bir şeyi terk eden kimse imandan çıkar. Böyle bir kimse

küfre de girmez, ancak ikisi arasında bir durumda kalır ki ona "menzile beynel-menziletyn" denir. Haricilere göre ise böyle bir kimse, küfre girer. Çünkü onlar, taatlerden herhangi birini terk etmenin küfür olduğunu kabul ederler. Selef ise, böyle bir kimsenin imandan çıkmayacağı kanaatindedir. Şeyh Ebû İshâk eş-Şirâzî (ölm. 476/1084), bunun itizâl konusunda çıkan ilk mesele olduğunu kaydeder.

İmam eş-Şâfi'î'den nakledildiğine göre, o şöyle demiştir: "İman, tasdik, ıkrâr ve ameldir. Yalnız birinciye ihlâl eden, münafık; ikinciye ihlâl eden kâfir; üçüncüyü ihlâl eden fasıktır. Fasık ise cehennemde ebedi olarak kalmaz, (cezasından) sonra cennete girer."⁸

D-Buhârî'ye göre imanın tarifi, imanın artması ve eksilmesi:

Buhârî, imanı, "söz (kavl) ve fiildir, artar ve eksilir"⁹ diye tarif etmektedir. Bu tarifte iki husus dikkatimizi çekmektedir. Biri söz ve fiil, diğeri artar ve eksilir yönüdür.

Birinci husustaki sözden maksat, lisân ile kelime-i şehâdet getirmektir. Fiil lafzı ise itikât ve ihâdetleri içine aldığı için azâların fiilinden daha geneldir. Böylece kalbin fiilini de ihtiva etmektedir¹⁰.

İkinci husus, imanın artması ve eksilmesidir. Böylece Buhârî, imanın ziyâde ve noksan kabul edileceğini söylemektedir. Bu takdirden söz ve fiil amele dahildir. Tasdikın kendisi de artar ve eksilir. Yani kuvvet ve zayıflık veya düşmüş icmâli ve tafsili veya inanılan şeylerin adedi itibariyle adetçe artar ve eksilir demektir¹¹.

Buhârî, "Sahih"inde yukarıdaki iman tanımını verdikten sonra, imanın artacağına dair Kur'an-ı Kerim'den sekiz ayeti delil olarak getirir: "İmanlarını bir kat daha iman ile teyid için mü'minlerin kalbine itminan veren O idi." (XLVIII/4); "Biz de onların hidâyetini artırmıştık." (XVIII/13); "Hak Teâlâ, hidâyet bulanların hidâyetini artırır." (XIX/77); "Doğru yola iletilenlere gelince, Hak Teâlâ onların hidâyetini artırır, onlara (fenalıktan) sakınmanın (mükâfaatını) verir." (XLVII/17); "Mü'minlerin imanı artsın." (LXXIV/31); "Mü'minlere gelince (bu süre) onların imanlarını artırır." (IX/124); "...düşmanlarınız size hücum için toplandılar, onlardan korkmalısınız, dedikleri zaman bu haber Allah'a olan imanlarını bir kat daha artırdı da..." (III/173); "Bu hal onların iman ve teslimiyetlerini ancak

⁸ A.g.e., s. 104.

⁹ İ. el-Buhârî, Sahihul-Buhârî, el Matbaatu'l-Emriyye, Mısır, 1313 h., c. I, s. 10.

¹⁰ el-'Aynî, 'Umdetu'l-Kârî, c. I, s. 111; el-Kirmânî, el-Buhârî Bişerhi'l-Kirmânî, c. I, s. 70; İbn Hacer el-'Askalânî, Fethu'l-Bârî, c. I, s. 51; el-Kastalânî, İrşâdu's-Sârî, c. I, s. 85.

¹¹ Aynı yerler.

artırmıştır." (XXXIII/22). Ondan sonra bu kanaatini açıklayıcı ve teyid edici olarak Ömer İbn Abdulaziz'in Adly b. Adıyy'e yazdığı mektubu zikreder. O mektup mealen şöyledir: "Elbette imanın, farz olan amelleri, dini inançları, yasakları ve güzel amelleri (süneni) vardır. Kim onları tamamlarsa, imanının kemâle erdirmiş olur, kim de onları tamamlamazsa imanını kemâle erdirmiş olmaz. Eğer yaşarsam, onlarla amel etmeniz için size onları açıklayacağım. Eğer ölürsem, bu konuda vebalim yoktur¹².

Buhâri, imanın artacağına dair yukarıda zikredilen ayetler ve mektuptan başka yine bu arıma konusunda Kur'an-ı Kerim'de geçen Hz. İbrahim'in şu sözünü de delil olarak kaydetmektedir: "İbrahim, fakat kalbim iyice yatışsın! dedi." (II/260)¹³. Ayrıca Buhâri, Mu'az b. Cebel'in el-Esved b. Hilâl'e hitâben "Bizimle otur, biraz iman edelim" sözünü de imanın artacağını izah sadedinde getirmiştir. Şârihler, açıklamalarında, Mu'az b. Cebel'in "Biraz iman edelim" ifadesini imanın icabâtından olan hususları müzâkere edelim, arturalım, yani hayırdan, ahiret ahkâmından, dini şeylerden bir süre bahsederek imanımızı ziyadeleştirelim şeklinde manalandırırlar. Zira bu ifadenin imanın aslına hamledilmesi mümkün değildir. Çünkü o anda Mu'az, mü'min bulunuyordu. Şu halde bundan murâd imanın ziyadeleştirilmesidir¹⁴.

İmâm el-Buhâri, İbn Mes'ûd'un "Yakîn (Kesin bilgi)'in hepsi imandır" sözünü zikr ederek "yakîn" in imanın aslı olan tasdikten ibaret olduğunu, bunun da ziyâde ve noksan kabul edeceğini söylemek istemiştir¹⁵. Çünkü tefekkür ve birtakım ilmi delillerin takviyesi ile tasdik artmış olur.

Yine İ. El-Buhâri, İbn Ömer'in "Kul, göğsün (kalbin) de iz bırakan lüzumsuz meşgaleleri terk etmedikçe takvanın hakikâtine ulaşamaz"¹⁶ kavlini imanın ziyade ve noksan kabul edebileceğini teyid için zikretmektedir. Bu sözde geçen "takvanın hakikâti", "imanın hakikâti" manasında alınmıştır¹⁷. Şu halde bu söz, bazı mü'minlerin imanın kûnhüne ulaştıklarını göstermektedir¹⁸.

Buhâri, Mucâhid'in XLII. sûrenin 13. ayetine ait yaptığı "O size (sana vahyettiği ey muhammed!) Nuh'a emrettiği tek dini, apaçık beyan etti. "tefsiri ile, İbn Abbas'ın V. sûrenin 48. ayetine dair yaptığı

¹² el-Buhâri, Sahih, c. I, s. 11.

¹³ Aynı yer.

¹⁴ el-Aynî, 'Umdetu'l-Kârî, c. I, s. 115.

¹⁵ Aynı yer.

¹⁶ el-Buhâri, Sahihu'l-Buhâri, c. I, s. 11.

¹⁷ el-Kırmanî, el-Buhâri Bişerhi'l-Kirmânî, c. I, s. 75; el-Aynî, 'Umdetu'l-Kârî, c. I, s. 116.

¹⁸ Aynı yer.

"Her biriniz için bir kanun verdik ve bir yol açtık." tefsiriyle Kur'an ve Sünnetin delillerinin imanını artırıp eksileceğine muzâharet ettiğini söylemektedir¹⁹.

Diğer taraftan Buhârî, yukarıda imanın tarifini verdikten sonra imanın artması ve eksilmesiyle ilgili yaptığı genel açıklamalardan başka, "İmanın artması ve eksilmesi bâbı" diye özel bir başlık altında da bu konuyu ele almaktadır. Bu başlıkta daha önce verdiği "Biz de onların hidâyetini artırmıştık." (XVIII/13); "Mü'minlerin imanı artsın" (LXXIV/31) ayetlerini tekrar zikrettikten sonra "Ey Mü'minler, size dininizi işte bugün ikmâl ettim" (V/3) ayetini ilave etmiştir²⁰. Buhârî bu ayetin peşinden şöyle diyor: "Şu halde bir kimse bu kemâlden bir şey terk ederse, o eksik olmaktadır."²¹ Böylece Müellifimiz, bu ayetlerle ve açıklamasıyla imanın dinin ahkâmının yerine getirilmesiyle kemâle ereceğini ve ziyadeleşeceğini, herhangi bir amelin terkiyle eksileceğini ispatlamaya çalışmaktadır. Bu görüşü teyid için şu hadis-i şerifleri nakletmektedir: "Enes (R.A.)'den: Şöyle demiştir: Nebiyy-i Muhterem (S.A.) buyurdu ki: Lâ ilâhe illâllâh deyip de kalbinde bir arpa ağırlıgınca hayır (yani iman bulunan kimse, Cehennem'den çıkacaktır. Lâ ilâhe illâllâh deyip de kalbinde bir buğday ağırlıgınca hayır (yani iman) bulunan kimse Cehennem'den çıkacaktır. Lâ ilâhâ illâllâh deyip de kalbinde bir zerre ağırlıgınca hayır (yani iman) bulunan kimse Cehennem'den çıkacaktır."²² İmâm el-Buhârî, bu hadis-i şerifle imanın ziyade ve noksan kabul edeceğine istidlâl etmektedir. Çünkü bir arpa ağırlığı bir buğday ağırlığından, o da bir zerre ağırlığından büyüktür. Böylece tasdik, ameller sayesinde kemâle erer.²³

Büyük hadis âlimimiz, şu haberi de dinin rükünleriyle kemâle erdiğini göstermek için nakletmektedir: "Ömer b. el-Hattâb (R.A.'a dair Târık b. Şihâb) dan: Şöyle demiştir: Tâife-i Yehûddan bir kimse ona: "Ya Emîre'l-Mü'minin, sizin Kitabınızda okumakta olduğunuz bir ayet var ki biz Yahudilere nâzil olmuş olaydı yevm-i nüzûlünü bayram ederdik." demiş. (Ömer radiyallâhu anh): "Hangi âyettir o?" diye sormuş. Yahûdî "Ey Mü'minler, size dininizi işte bugün ikmâl ettim. Üzerinizdeki nimetimi itmâm ettim ve (bütün edyân arasından İslâm'ı size din (-i makbûl) olarak ayırdım." cevabını vermiş. (Bunun üzerine) Ömer (R.A.) demiş ki biz, bu Ayet-i Kerime'nin nazıl olduğu günü de yeri de (hakıyla) biliyor (kıymetini takdir ediyor) uz. (Bu Ayet-i kerime) Nebiyy-i Mükerrrem (S.A.V.)'e bir cuma günü Arefe'de

¹⁹ el-Kirmânî, el-Buhârî, Bişerh'ı'l-Kirmânî, c.I, s. 75.

²⁰ el-buhârî, Sahihu'l-Buhârî, c.I, s. 17.

²¹ Aynı yer.

²² Aynı yer; ez-Zebidî, Sahih-i Buhârî Muhtasır'ı Tecrid-i Sarîh Tercemesi, Mütercimî: Ahmed Naim, İkinci Baskı, Ankara, 1957, c. I, s. 52.

²³ el-'Aynî, 'Umdetu'l-Kârî, c. I, s. 260-261.

(vakfede) kâim iken nâzil olmuştur."²⁴

Buraya kadar anlattıklarımıza bir göz atacak olursak, İmâm el-Buhârî hakkında şunları kaydedebiliriz:

a) Onun iman konusunu tetkikteki metodu şöyledir: O iman tarifini yaptıktan sonra, bu konudaki ayetleri zikretmekte; daha sonra bunu, hadis-ı şeriflerle, ashâbın ve tâbi'nin tefsirleriyle, açıklamalarıyla teyid etmektedir.

b) O, iman tarifinde selefin çoğunluğunun kabul ettiği tarifle mütabakat halindedir. bilindiği üzere onlara göre iman, dil ile ikrâr, kalb ile tasdik, azâ ile ameldir. O artar ve eksilir.²⁵

Öte yandan imanı, dil ile ikrâr, kalb ile tasdikten ibaret kabul eden İmâm-ı Azam Ebû Hanîfe²⁶, et Tahâvî (ölm. 321/933)²⁷ gibi selef âlimlerinden ayrılmaktadır.

Bundan sonraki incelememizde Buhârî'nin imanın amelle, ahlâkla münasebeti, büyük günah işleyenin durumu, İman, İslâm, İhsân gibi görüşleri üzerinde duracağız.

²⁴ el-Buhârî, Sâhihu'l-Buhârî, c. I, s. 18; ez-Zebîdî, Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sârih Tercemesi, Mütercim: Ahmed Naim, c. I, s. 53-54.

²⁵ Ebu'l-Hasan el-Eş'ârî, Mâkâlâtü'l-İslâmîyyîn, Tahkik eden: Muhammed Muhyüddîn 'Abdul-Hamid, Kahire, 1389/1969, c. I, s. 347; ez-Zebîdî, İthâfu's-Sâde..., Beyrut, Ofset, ts., c. II, s. 254; es-Subkî, Tabakâtü's-Sâfiyye, Mısır, 1964, c. I, s. 98 vd.; et-Taftazânî, Şerhu'l-Makâsîd, c. II, s. 173; Sadru'd-Dîn, Ali b. Ali b. Muhammed b. Ebi'l-'İzzî el-Hanefî, Şerhu't-Tahâvî, er-Riyâd, 1396 h., s. 284; Ebu'l-Bekâ, el-Külliyât, s. 86; et-Tehânevî, Keşşâfu Istilâhâtü'l-Fünûn, c. I, s. 96; el-Cürcânî, Şerhu'l-Mevakîf, c. II, s. 593.

²⁶ Molla Hüseyin b. İskender el-Hanefî, el-Cevheretu'l-Munife fî Şerhi Vasiyyeti'l-İmâm el-'Azam Ebî Hanîfe, Haydarâbâd, 1365 h., s. 76.

²⁷ Sadru'd-Dîn Ali b. Ali, Şerhu't-Tahâvî, s. 283 vd.